

Микола ВИГОВСЬКИЙ

ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРКОМА ОСВІТИ Г.Ф. ГРИНЬКА

Історичні особистості впливають на хід історії, відтак їхнє повсякденне суспільно-політичне життя заслуговує спеціального науково-історичного дослідження. Повсякденність не означає побутовість, а передусім роль і місце особи в історичному розвитку. Відкриття багатьох учених справили помітний вплив на розвиток науково-технічного прогресу, але суспільство у кращому випадку знає про саме наукове відкриття і меншою мірою про життя і творчість самого вченого.

Дослідження повсякденної суспільно-політичної діяльності представників вищої ланки партійно-радянської номенклатури відрізняється від з'ясування суто побутових сторін тим, що об'єктом вивчення стають соціально-політичні відносини, суб'єктом яких є особистість, наділена владними повноваженнями. Необхідно простежити діалектику індивідуального та суспільного, соціального й національного, враховуючи специфіку України 1920-х років, а з іншого боку, виявити політико-ідеологічні та соціогуманітарні пріоритети діяльності українських наркомів освіти, які уособлювали політичну еліту в СРСР. Кожен з них був непересічним громадсько-політичним діячем, а вивчення їхньої діяльності є своєрідною колективною біографією української республіканської номенклатури, виразником її повсякденної роботи на чолі одного з провідних наркоматів — Наркомосу УРСР, який охоплював майже всі галузі культурно-освітнього життя українського суспільства. Вони відрізнялися політичним минулим, позицією щодо розбудови системи освіти та української державності, досвідом керівної діяльності, авторитетом і посадовою кар'єрою, проте їх об'єднувала спільна ознака — статус номенклатурних держслужбовців.

Політична діяльність Г. Ф. Гринька, його роль і місце в модернізаційних процесах в українському суспільстві не знайшли належної наукової оцінки. В історіографічних працях Ю. І. Чирви [1], О. П. Ситнікова [2], присвячених з'ясуванню стану історико-педагогічних досліджень із проблем становлення і розвитку освіти в УСРР 1920-х — першої третини 30-х років, виокремлено постать Г. Ф. Гринька як фундатора та «історіографа» освітньої системи, проте відсутній вичерпний аналіз його доповідей, статей, брошур. Якщо діяльність М. О. Скрипника та О. Я. Шумського досліджувалася на рівні дисертаційних праць, то біографія Г. Ф. Гринька істориками згадується виключно в контексті політичного або культурно-освітнього життя.

В історико-політологічній літературі з проблем розвитку системи освіти та функціонування партійно-радянської номенклатури постає Г. Ф. Гринька висвітлювалася побічно. У 1989 р. з'явилася стаття Л. П. Польового, автор якої зосередив увагу на деяких маловідомих фактах біографії Гринька, на обставинах його розстрілу в 1938 р. [3]. Стаття не позбавлена деяких фактологічних помилок, майже відсутня інформація про діяльність на посаді наркома освіти УСРР та фінансів СРСР. Це була одна з перших публікацій про Гринька.

Про політичний портрет боротьбиста Гринька в 1920 р. згадують В. М. Волковинський і С. В. Кульчицький, які ще в 1990 р. звернули увагу на ідеологічну принциповість наркома під час формування кадрового складу Всеукраїнського революційного комітету 5 лютого 1920 р. [4]. Тоді йшлося про введення Х. Г. Раковського до Всеукрревкому, кандидатуру якого запропонував Д. З. Мануїльський, указуючи на його популярність. Гринько на це відреагував так: «Є багато заслужених людей, але це не означає, що ми повинні всіх їх ввести» [5]. Історики українізації пов'язують її початок та політико-освітню спрямованість з особою наркома освіти Гринька та його колишніми побратимами з партії боротьбистів [6]. Він обстоював принципи українізації, які не збігалися з позицією генсека ЦК КП(б)У Л. М. Кагановича в 1925–1926 рр. [76].

Реформатором освіти Гринько постає в монографічних дослідженнях Г. В. Касьянова [7], В. В. Липинського [8], В. І. Марочка [9]. Зокрема, історик Липинський визначає принциповість наркома стосовно організаційних форм розвитку системи освіти в Україні, неприйняття ним російського варіанту професійної підготовки. Боротьбист Гринько згадується в монографії М. С. Дорошка, але на посаді голови Київського губвиконкому [10]. Історики педагогіки виокремлюють реформаційний курс Наркомосу УСРР у 1920–1922 рр., пов'язуючи його з особою наркома [11].

Отже, підсумовуючи короткий огляд історичної літератури з питань суспільно-політичного та культурно-освітнього розвитку України 20-х років ХХ ст., зазначимо відсутність цілісної та вичерпної біографії про наркома Гринька, його політичну діяльність в УСРР та Москві. Використовуючи маловідомі архівні документи та матеріали, виявлені в архівах України та Росії, ми намагалися визначити роль і місце неординарного радянського чиновника у вирішенні складних проблем соціально-економічного та освітньо-духовного життя українського суспільства, виявити особисту участь у державних справах, висвітлити недосліджені сторінки його життєдіяльності, особливо «московського» періоду. Майбутній нарком освіти походив з селян.

На посаду наркома освіти його призначили в 30-річному віці, відтак стає зрозумілим молодий віковий статус радянської номенклатури початку 1920-х років, зокрема її верхівки. Він народився 30 вересня 1890 р. у с. Штепівці Лебединського повіту Харківської губернії, а не Сумської [12], тому що такої не існувало в адміністративно-територіальному поділі українських губерній Російської імперії. В «Осо-

бистому листку відповідального робітника», заповненого 11 грудня 1922 р., Гринько згадує дату народження (1890) та національне походження — українець [13]. Анкету делегата VII Всеукраїнського з'їзду рад майже не заповнив, але згадав про партію боротьбистів, до якої належав. У 1933 р., коли його «чистила» партійна комісія у Москві, політична характеристика наркома фінансів СРСР була такою: «народився у 1890 р., член ВКП(б) з 1920 р., п/б 0049650, соціальне становище — службовець, освіта вища, виходець з дрібнобуржуазної сім'ї. Професія — учитель. Штабс-капітан старої армії. Активний оборонець періоду імперіалістичної війни, націоналіст. Жовтневої революції не сприйняв [заява Гринька]. Боротьбист до 1920 р., а відтоді член ВКП(б)» [337]. Біографія Гринька поповнилася новими ознаками, типовими для політично репресованих у 1930-х роках, але вона свідчила про значний життєвий досвід.

У роки революції 1905–1907 рр. Гринько навчався в гімназії, згодом упродовж 1909–1913 рр. був студентом Московського університету, але вищу освіту здобув у Харківському університеті [14]. У 1913–1917 рр. перебував на фронті рядовим та молодшим офіцером Катеринославського гренадерського полку, а після закінчення військової служби, наприкінці 1917 р., вчителював на Харківщині. Про «штабс-капітана» Гринька дослідники не згадують, але всі засвідчують факт захоплення соціалістичними ідеями ще з юнацтва. Гімназисти та студенти цікавилися революційними ідеями, але політична активність демобілізованого «штабс-капітана» припадає на серпень 1919 р., саме тоді його обрали членом ЦК УКП (боротьбистів), призначили керівником Закордонного бюро УКП(б) в Москві, де він видавав газету «Український комуніст». Історик Л. П. Польовий вважає, що в 1919 р. Гринько «обстоював позиції дрібнобуржуазної ідеології» та «дрібнобуржуазного націоналізму» [15]. Боротьбисти вийшли з УПСР, але не стали селянською партією, а партією патріотично налаштованої інтелігенції, яка намагалася розбудувати українську радянську державу на засадах соціальної рівності та політичної самостійності.

У січні 1920 р. Гринько виступив із заявою на сторінках газети «Пролетарська правда» про звільнення України від російських комуністів, унаслідок якої Реввійськрада 14-ї армії вирішила закрити газету та арештувати редакторів [16]. У лютому того самого року він стає членом Всеукраїнському від партії боротьбистів, обстоює її програмні положення та завдання. Кадрове просування лідера боротьбистів коридорами влади, тобто призначення Гринька в лютому 1920 р. на посаду наркома освіти, означало організаційну руїну партії боротьбистів, а з іншого боку — початок політико-ідеологічної адаптації наркома до вимог радянської системи влади, її принципів, політики. Гринько безпосередньо брав участь у «самоліквідації» УКП(б), яка на час свого організаційного становлення в кілька разів була більшою за КП(б)У, користувалася підтримкою української інтелігенції та політизованої частини селянства, учителів. Можна припустити, що посаду наркома було подаровано Гриньку за лояльність до радян-

ського режиму, але передусім це був наслідок політичного компромісу між боротьбістами та більшовиками, позаяк лідери УКП(б) одержали керівні посади в державних органах влади та установах. Вони загалом мали спільну ідеологічну платформу з більшовиками стосовно комуністичної перспективи суспільного розвитку.

Номенклатурна діяльність Гринька на чолі Наркомосу УСРР вирізнялася реформаторським курсом. Він відхилив організаційну схему та концепцію системи освіти, яка діяла в Росії, запропонувавши семирічну загальноосвітню школу, а після неї професійно-технічну. 25 березня 1920 р. перша Всеукраїнська нарада з питань народної освіти ухвалила модель освіти, яку висунув та обґрунтував Гринько. Його запрошували до Москви для «виховної роботи», але Григорій Федорович відхилив звинувачення в сепаратизмі та не поступився власними переконаннями. Ідея профосвіти не мала підтримки А.В. Луначарського, не знайшла вона схвалення також у Леніна, якого український нарком відвідав 27 жовтня 1920 р. [17]. Якщо концепція профтехосвіти була зумовлена необхідністю підготовки кадрів для відбудови народного господарства, то надмірна абсолютизація ролі дитбудинку у вихованні дітей, навіть до усунення ним загальноосвітньої школи, виявилася занадто революційною. Теза Гринька про те, що сім'я неспроможна позитивно впливати на формування особистості дитини, мала певне політико-ідеологічне підґрунтя. Соціалістичний ідеал, засвоєний свого часу боротьбістом Гриньком, прагнув самореалізації, хоча, безумовно, він враховував і сотні тисяч безпритульних дітей, для яких заклади соціального виховання виявилися єдиним порятунком.

Він належав до вищого керівного складу державних органів влади, відтак брав участь у роботі Раднаркому УСРР та ВУЦВКу, висловлював власну політичну позицію. 24 лютого 1920 р. Гринько брав участь разом із Раковським та Д. З. Мануїльським в одному з перших засідань Раднаркому УСРР, де обговорювали рішення про мир з Польщею, про військову угоду з Росією, про запрошення В. П. Затонського до складу уряду. Нарком освіти запропонував вшанувати пам'ять Т. Г. Шевченка, проголосивши 11 березня «робітничим святом» та виділивши 1 млн крб. [18]. Йому доводилося особисто розробляти кошторис для утримання губернських відділів освіти, писати інструкції для місцевої номенклатури з питань фінансування їхньої роботи, а також вишукувати кошти для утримання вищих навчальних закладів. Так, 15 березня 1920 р. він просив Наркомфін виділити 50 млн крб. для освітніх установ Кременчука [19].

Протягом 1920 р. відбувалося становлення системи народної освіти в Україні, тому наркомові доводилося багато працювати над її організаційною структурою та принципами, дбати про кадрове забезпечення Наркомосу і місцевих органів. У містах з населенням понад 300 тисяч створювали самостійні міські та районні відділи освіти подібно до Ленінграда та Москви. Зокрема, 12 квітня 1920 р. Гринько інформував Луначарського про те, що ним вжито заходів «для роз-

межування губернських відділів народної освіти» [20]. Листування з офіційною Москвою мало дорадчий характер, оскільки Наркомос УСРР залишався самодіяльною структурою і не брав участі в так званому об'єднувачому процесі радянських республік на шляху творення унітарної держави. «Сепаратизм» і «самодіяльність» наркома освіти України драгували Леніна, Луначарського та великодержавників, які не полишали ідеї про уніфікацію системи освіти.

Листування з російським Наркомосом підкреслювало стиль роботи самого Гринька. Спостерігається вимогливість до себе та підлеглих. Так, 9 жовтня 1920 р. він просив О. Ю. Шмідта, який очолював Голвпрофосвіту РСФРР, влаштувати «партию горняков ускоренников» у Московський гірничий інститут [21]. Записки, телеграми з термінових питань були лаконічними: «Виїжджайте Харків з доповіддю. Питання вирішим тут». Зокрема, 13 липня 1920 р. в одному з листів до Наркомосу РСФРР вимагав від керівництва «виголосити догану» їхньому чиновнику, який не виконав «покладених на нього завдань». Нарком Гринько пропонував перенести дату проведення наради з питань освіти. Так, 30 листопада 1920 р. він інформував керівництво російського Наркомосу про зміщення дня початку її роботи: «Пропоную нашу нараду перенести на сімнадцяте грудня, аби можна було поєднати зі з'їздом Рад» [22]. Поінформувавши організаторів наради про приїзд до Москви 13 грудня, Гринько просив повідомити його стосовно «норм представництва України на Всеросійському з'їзді працівників соціальної культури та освіти». Від України було 15 делегатів на чолі з наркомом освіти. Напередодні відкриття повноважного зібрання Гринько телеграфував: «Москва. Кремль. Луначарському. Центр ваги роботи з юнацтвом мною перенесено на професійно-технічну освіту. За основу взято професійні школи і клуби пролетарських та селянських підлітків. Існуючі загальноосвітні середні школи вважаю з цієї точки зору безплідними» [23]. Нарада відбулася в Москві з 31 грудня 1920 р. по 4 січня 1921 р., а промова Гринька стосовно доцільності існування української моделі профосвіти виявилася змістовною і переконливою.

До Москви Гринько приїхав не з ідеями і концепцією реформування системи освіти, а з конкретними результатами її утвердження та функціонування. Протягом року, ризикуючи посадою та подальшою кар'єрою, він неухильно запроваджував власну модель освіти, брав участь у роботі губернських нарад із питань освіти. Зокрема, відвідавши 24 липня 1920 р. Донецьку губернію, Гринько видав циркуляр: «Всім завідуючим відділами ознайомитись і подати мені терміново практичні пропозиції про заходи зміцнення Донецького губвідділу засобами і працівниками з кадрового питання» [24]. 5 серпня 1920 р. його запросили взяти участь в роботі губернського з'їзду завідувачів відділів народної освіти Миколаївщини. Його промова тривала майже три години. На час роботи з'їзду губчека заарештувало одного з керівників освітніх установ губернії, тому Гринько запевнив делегатів: «Вважаю за свій обов'язок дізнатися про причини арешту

і при помилці домагатися звільнення» [25]. Педагогів і управлінців непокоїло злиденне життя освітян, катастрофічне становище школи, відсутність зошитів, підручників. «А я міністр освіти (по старому розумінню), — наголошував Григорій Федорович, — даю вам справоздання діяльності і напрямку діяльності. Я знаю і не забуваю про тяжке становище вчительства, знаю що вам тяжко, бо в стані боротьби диктатура б'є і по коню і по оглоблях. Але пригадайте, яку спадщину оставила совітській владі денікінщина, яку руїну... Я давно хотів прирівняти вас до першої категорії по харчуванню, але цьому на перешкоді став наступ Врангеля» [26].

До принципів питань, яких торкнувся в доповіді нарком, належало «підтримання української культури». Позиція Гринька щодо її розвитку виявилася суперечливою: він балансував між боротьбистським минулим і радянським номенклатурником. «Це питання дуже гостре, — зазначав він. — Хоча я добре знаю обидві мови — українську і російську, але почав балакати на тій мові, котру ми всі розуміємо (оплески)» [27]. Аплодували російськомовні чиновники від освітніх установ, але нарком їх заспокоїв: «Не плещіть, не йдіть на русотяпство або на Петлюровщину, на бажання панувати з боку шовіністичних росіян та українців» [28]. Все-таки національні пріоритети час від часу виринали в його промовах, але нарком освіти вже частково «радянизувався», тому політико-ідеологічні принципи брали гору. «Для нас нема завдання поширити ту чи іншу національну культуру, наше завдання — комуністичне виховання, і яка культура сприяє, ту ми й підтримуємо, — переконував Гринько делегатів. — Ви теж повинні дивитись на національну культуру як на засіб комуністичного виховання. Хто буде думати інакше, тому нема місця у відділах освіти» [29]. Отже, зважаючи на його доповідь, нарком освіти виокремив два недоліки — «русотяпство» і «петлюровщину», які заважали розвитку української культури. У зв'язку з цим Гринько висловив певне застереження: не покликатися на політичні моменти, прикриваючи службову бездіяльність. «А коли в багатьох місцях ми не маємо українських шкіл, — іронічно зауважив Григорій Федорович, — то в цьому повинен Петлюра... На Чернігівщині голова шкільного відділу росіянин, але там не був Петлюра і там широко розвинена українська мова» [30]. Він домагався здійснення ідеологічно рафінованої українізації, дбав про «заведення українознавства на річних курсах», але водночас забороняв діяльність «Просвіти» — «огнища Петлюровщини».

Суперечливі висловлювання наркома освіти стосовно перспектив розвитку української культури, його бажання догодити російським більшовикам, яких, будучи ще боротьбистом, не сприймав, обстоювання власних поглядів щодо реформування освіти свідчили про складну політичну ситуацію в Україні 1920 р., яка перебувала на стадії завершення громадянської війни. Гринько захищає адміністративно-територіальну та функціональну окремішність України, здійснюючи «самочинно» реформу освіти, проте в контексті комуністичного виховання, тобто більшовицької модернізації суспільства.

Усебічний і неупереджений аналіз звітів губернських відділів народної освіти за 1920 р. дає змогу констатувати таке: центральною фігурою та основним ініціатором реорганізації системи освіти в Україні був Гринько. Упродовж лютого — липня 1920 р. точилися гострі дискусії в Наркомосі УСРР та суспільстві щодо організаційних форм та соціально-професійних функцій системи освіти. За основу «шкільної реформи», яку розпочали влітку, взяли «схему тов. Гринька» [31]. Її основні положення він виклав 17 серпня 1920 р. на другому Всеукраїнському з'їзді з питань освіти. Представник Наркомосу РСФРР, вітаючи учасників з'їзду, звернув увагу на «автономні питання Наркомосу України» [32]. Гринько головував і разом з тим доповідав з різних питань. У своєму вітальному слові український нарком освіти зазначив, що НКО УСРР на три місяці пізніше розпочав свою роботу порівняно з іншими наркоматами УСРР, а ситуація з кадрами вирізняла його з-поміж інших урядових закладів. «Ви повинні знати, — наголошував він, — що Наркомос став тим радянським органом, у якому поєдналися партії, які між собою боролись. Це була перша стадія нашої роботи» [33]. Нарком докладав великих зусиль для того, щоб об'єднати роботу чиновників апарату, унеможливити його бюрократизацію, тому вимагав від них «їздити на місця», а не лише видавати інструкції.

Нарком Гринько крім організаційних та фінансових питань опікувався проблемами соціального виховання та профтехосвіти. Він говорив про форми, способи, методи та прийоми виховної роботи з юнацтвом, але висловив і малопомітне застереження про ототоження «мого імені» з «випрацюванням майже готової схеми» [34]. Де хто з дослідників також приписує Гринькові багато зайвого в царині його культурно-освітньої реформації. Наприклад, В. В. Липинський та Л. П. Польовий пов'язують появу декларації Наркомосу УСРР «Про соціальне виховання» саме з принциповою позицією наркома Гринька [35]. Історик Польовий вважає, що «його ідеї втілювалися в таких документах Наркомосу, як «Схема освіти УСРР», «Декларація наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей» [36]. Стосовно схеми освіти можна погодитися, а над декларацією працювали вчені-педагоги та безпосередні організатори соціалу в Україні. Принциповість наркома виявилася з усією виразністю під час обговорення схеми профтехосвіти, незважаючи на критику і зауваження опонентів. «Товариші, мені доводилося під час тривалих дискусій, які точилися тут на тему професійно-технічної освіти, вислуховувати достатньо багато дорікань і заперечень, — говорив він 21 серпня 1920 р., — і я пам'ятаю одне заперечення, яке йшло з надр меншовизму. Я пам'ятаю, коли один із старих меншовиків, спростовуючи, говорив: «Ваша постановка професійно-технічної освіти, ваш підхід до цієї справи, Ваш занадто великий практицизм виявляє, що до радянської влади прийшло чимало буржуазних елементів» [37]. Нарком ніяким чином не належав до них, а система освіти, яку він утверджував, не була умоглядною абстракцією. У 1920 р. в галузі освіти, за визначенням самого Гринька, відбувався суперечливий «трансформаційний період», або

«друга жовтнева революція», тому що управлінці та педагоги намагалися «знайти майбутню школу», «можливість побудови нової школи». Він не заперечував того факту, що «давав директиви закривати школи другого ступеня» на користь профтехосвітніх шкіл, вислуховуючи досить аргументовані зауваження опонентів: «загальноосвітня школа не може дати можливість стати спеціалістом», «вузький практицизм», «насамперед треба створити людину» [38]. Спостерігалось протистояння революційного й еволюційного методів: радикального забезпечення країни кадрами, якщо стати на конструкцію схеми освіти Гринька, а з іншого боку, давати дітям базову загальноосвітню профорієнтацію та можливість вибору майбутнього фаху.

У жовтні 1920 р. Гринько звернувся до колегії Наркомосу РСФФР, Головпрофосвіти та ЦК РКП(б) з листом, у якому зазначав, що партія не має в галузі освіти основних положень, відтак для узгодження та з'ясування поглядів запропонував скликати всеросійську нараду [39]. 7 грудня 1920 р., тобто за декілька тижнів до наради, Гринько наказав завершити «укладання схеми і статуту Наркомосвіти і губернських та повітових відділів» [40]. Отже, до Москви нарком освіти України приїхав з готовою системою освіти, концептуальні засади якої було апробовано на губернських нарадах та Всеукраїнському з'їзді освітян у серпні 1920 р. У червні 1921 р. третя Всеукраїнська нарада з питань освіти підтримала в основному схему освіти Гринька, дещо послабивши абсолютизм дитбудинку перед виховними завданнями та функціями сім'ї та школи.

Обговорення схеми та принципів освіти тривало і виявилось непростим. В Україні та Росії діяли дещо різні схеми освіти, тому ніхто вже не прагнув вносити організаційні зміни. Наполегливість Гринька виявилася сильнішою від гніву Леніна, котрий звільнив з посади О. Ю. Шмідта. «Сепаратизм» Гринька напередодні юридичного оформлення унітарної держави виявився небажаним для політичного керівництва, тому ЦК КП(б)У винесло певні уроки з ленінської статті «Про роботу Наркомосу», яку в лютому 1921 р. опублікувала «Правда». Нарком освіти відчув шалений тиск із боку партійних функціонерів КП(б)У, особливо Д. З. Мануїльського та Х. Г. Раковського, проти яких виступав у лютому 1920 р. під час формування складу Всеукраїнському. Гринько, як зазначає історик Липинський, подав заяву про звільнення з метою тиску на партноменклатурників у просуванні своєї системи освіти. У жовтні 1922 р. пленум ЦК КП(б)У вимагав звільнення наркома освіти «за намагання відокремити процес розвитку освіти в Україні від Росії та інших республік» [41]. Формування виявилось політичним, а рішення пленуму свідчило про непоступливість Гринька. На початку 1922 р. він залишався на власних позиціях, критикуючи Наркомос Радянської Росії за те, що ним «не зроблено генерального перегляду всієї принципової постановки питання», а ідея єдиної трудової школи лише теоретично пояснювала значення трудового виховання, коли треба було «організувати дітей в нову організацію — систему дошкільних дитячих установ» [42]. На

посаді наркома освіти він залишався до кінця 1922 р., а в наступні роки займався господарсько-фінансовими справами.

Упродовж 1923–1925 рр. Гринько очолював Київський губвиконком. У 1923 р. журнал «Путь просвещения» опублікував його статтю з «ідеологічно» невиваженою назвою: «Наш шлях на Захід». Відчувалася інерція реформатора освіти, який виявив цього разу конструктивний практицизм. У статті йшлося про економічні, культурно-освітні, дипломатичні зв'язки із країнами Заходу на рівні державних установ, а не окремих і безсистемних взаємин. Він був переконаний, що для радянської країни «зв'язок з культурним Заходом» мав велике значення, особливо для науки, освіти, культури [43]. Протягом 1923–1925 рр. Гринько був членом бюджетної комісії ЦВК СРСР, оргбюро ЦК КП(б)У, головою Всеукраїнського комітету сприяння вченим, членом Ради національностей ЦВК СРСР. Діяльність його на цих посадах, власне, як і голови Київського губвиконкому, залишається малодослідженою. У 1925 р. помер В. Блакитний — колишній товариш по партії боротьбистів, якого Гринько цілком щиро вважав «талановитим, кришталево-чистим українським революціонером-публіцистом», «одним з провідників боротьбистів» [44]. У статті з'явилися й закиди на адресу «глитайсько-націоналістичної контрреволюції», тобто своєрідний тест на ідеологічну чистоту і заявка на чергову сходинку в кар'єрі державного службовця. У 1925 р. він очолював Укрдержплан, а з січня 1926 р. був заступником голови Раднаркому УСРР [45]. Саме тоді він звернув увагу на співвідношення економічного потенціалу УСРР та СРСР, на взаємини республіканського та союзного народногосподарських комплексів: «Треба встановити підхід до господарського цілого» [46]. Голова Укрдержплану нагадав деяким чиновникам цифри питомої ваги продукції української промисловості, відтак прагнув і відповідних прав та повноважень. Восени 1926 р. надто вдумливого та критично мислячого чиновника «перекинули» на посаду заступника голови Держплану СРСР та Центральної комісії перспективного планування. Можна припустити, що мотивом його відраджень до Москви виявилось бажання центру уникнути зайвих дискусій щодо управління народним господарством, пам'ятаючи про його реформування освіти в Україні.

Політично адаптаційною для самого Гринька була публікація в одному з українських часописів літературної версії його промови на засіданні Верховного суду з так званої «шахтинської справи». Текст промови, як і всі попередні публічні виступи Гринька, свідчили про володіння хистом трибуна. У статті, а вона з'явилася в другій половині 1928 р., він вживає визначення «епоха розгорнутого соціалістичного будівництва» і підкреслює необхідність відбудови великої промисловості. Надаючи процесу над інженерами й техніками Донбасу «виключної важливості», Гринько втратив характерне для нього почуття прагматизму, сказавши, що можна займатися шпигунством, затопити шахту, але приховати поклади вугілля, а тим паче знизити його якість, — проблематично для інженерно-технічного персоналу.

«Немає потреби доводити, що не може бути і мови про те, — наголошував він, — щоб розглядати шахтинський процес, як суд над інтелігенцією» [47]. Він відхилив «легенду» про те, що «специ» в 1926–27 р. перестали займатися «шкідництвом», захопившись радянським будівництвом [48]. Немає потреби рецензувати зміст статті, а варто лише підкреслити її персональне значення для самого Гринька, якого перевели до союзних відомств.

Винагородою за абсолютну лояльність до союзних органів влади було чергове «висування» на посаду. Наприкінці 1929 р. його призначили заступником наркома землеробства СРСР, а в жовтні 1930 р. — наркомом фінансів СРСР [49] — головна посада для країни, яка взяла курс на індустріалізацію. Пропрацювавши три роки на посаді наркомфіна, Гринько пройшов у листопаді 1933 р. «партчистку» Московської обласної комісії, яка визнала його «перевіраним». Комісія винесла і своєрідний попереджувальний вирок: «1) До останнього дня арешта контрреволюційного ворога партії і робітничого класу Шумського та його групи (Солодуба та ін.) т. Гринько зберігав з ними персональний тісний зв'язок і не інформував партію про їхні антипартійні настрої; 2) Залучення на роботу в Наркомфін явно непартійних людей... свідчить, що при підборі кадрів, основна вимога — партійна бездоганність і більшовицька витриманість — не дотримувались Гриньком; 3) т. Гринько несе відповідальність за помилки «економічної життя» і за видрукувану під редакцією Майтіна, явно ворожу лінії партії, книгу про успішні доходи і витрати та виплати в селі; 4) Також відповідає т. Гринько за прорив в роботі зберкас» [50]. Зауважимо, що в 1933 р. чистку проходили О. І. Риков та М. І. Бухарін, тобто політична сталінська інквізиція готувалася до фізичної розправи над ними заздалегідь.

Посада наркома фінансів була відповідальною і вразливою, особливо в умовах глибокої модернізації соціально-економічних відносин. Так, протягом 1936–1937 рр. Гринько активно працював, намагаючись заслужити довіря Сталіна, Молотова та Кагановича. 11 лютого 1936 р. він інформував Сталіна й Молотова: «Я вимушений просити Вас внести поправку до ухвалені сьогодні постанови політбюро про зарплату касирам, бухгалтерам та іншим фінпрацівникам» [51]. Необачний крок наркомфіна — просити внесення змін до рішення політбюро, коли його прийняли за погодженням Сталіна. Інша справа повідомлення про виплату зарплати учителям, яке Гринько надіслав Сталіну 13 лютого 1936 р. Посада зобов'язувала бути надзвичайно пунктуальним, бо йшлося про фінанси. Наприклад, у листі до Молотова від 11 травня 1936 р. Гринько просив уважно вивчити платіжний баланс на потреби Ліги Націй від СРСР, розроблений Розенгольцем та Крестинським і схвалений головою уряду. Наприкінці травня 1936 р. Гринько телеграфував Сталіну й Молотову про те, що Наркомфін має серйозні труднощі з виконанням бюджету, бо дефіцит становив 446 млн крб., а політбюро вимагало його «бездефіцитності» [52]. Щоб наповнити дохідну частину бюджету, Гринько запро-

понував А. І. Микояну виконати план реалізації хліба та цукру, додатково виробити для ринку 8 тонн ковбаси в липні 1936 р., а також вдатися до емісії. Рішення справді державні і дуже радикальні, які не йдуть у порівняння з ідеями профосвіти 1920 р. У червні 1936 р. він надіслав проекти постанов з фінансових питань заступнику голови РНК СРСР В.Я. Чубарю, якого знав по роботі в Україні. Доводилося також займатися вивченням кількісного складу номенклатури радянських та господарських органів для формування фонду зарплати півтора мільйонної армії чиновників різного рівня. Він розмовляв по телефону з Молотовим, коли треба було з'ясувати суперечливі та невідкладні проблеми. Документи, які виходили за підписом Гринька або написані ним власноручно, свідчили про високий професіоналізм фінансиста й «державного чиновника» високого рангу. Щоб досягнути бездефіцитності бюджету, він прагнув балансу дохідної та витратної частини держбюджету, сперечався з В. І. Межлауком і сміливо, навіть категорично, спілкувався з першими особами України. 9 січня 1937 р. Гринько доповідав Сталіну про перевиконання держбюджету, а також про внесення його доповіді «Бюджет і оборона СРСР» до порядку денного сесії ЦВК СРСР. У липні 1937 р. Гринько підписував фінансові документи про матеріально-технічне забезпечення колгоспів Донецької області, які виявилися останніми в його кар'єрі на посаді наркомфіна СРСР. 22 липня 1937 р. В. М. Молотов написав розпорядження, яким звільнив Гринька, а натомість призначив Чубаря, котрий до 23 липня виконував функції спостерігача за роботою Наркомфіна [53]. 25 серпня 1937 р. Чубар доповів Сталіну й Молотову про те, що попереднє керівництво привело роботу Наркомфіну до повного «розвалу». У грудні 1937 р. начальник штатного управління НКФ СРСР М. Гришин зазначав, що колишнє керівництво займалося лише підвищенням платні службовцям та працівникам культурно-освітніх установ, а «ворог народу» Гринько не хотів запроваджувати нової схеми Наркомфіну [54]. Арештували Г. Ф. Гринька 17 серпня 1937 р., а 13 березня 1938 р. військова колегія Верховного суду СРСР засудила його до розстрілу.

Номенклатурна діяльність Гринька в Україні була досить помітною, а роль і місце в освітньо-культурному та суспільно-політичному житті українського суспільства вагомими. Він був реформатором старої системи освіти, фундатором схеми і принципів функціонування радянської системи освіти, її самодіяльності і водночас самотності в Україні. Рисами його керівного стилю були принциповість, відвертість, професіоналізм, дисциплінованість, обов'язковість, контроль за виконанням доручень. Національно-культурницькі пріоритети Гринька змінювалися під тиском політичних обставин. Упродовж другої половини 1920-х років він став звичайним номенклатурником радянського типу, обслуговуючи систему влади.

1. *Чирва Ю. І.* Розвиток народної освіти України (1917–1932 рр.): історіографія проблеми: Автореферат дис... канд. істор. наук / Дніпропетров. держ. ун-т. — Дніпропетровськ, 1995. — 16 с.
2. *Ситніков О. П.* Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія: Автореферат дис... к. і. н. — К., 2003. — 19 с.
3. *Польовий А. П.* Нарком Григорій Гринько // Про минуле заради майбутнього. — К.: Політвидав України, 1989. — С. 120–135.
4. *Волковинський В. М., Кульчицький С. В.* Християн Раковський. Політичний портрет. — К.: Політвидав України, 1990. — 266 с.
5. Там само.
6. «Українізація» 1920 — 30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смолія. — К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. — 392 с.
7. *Касьянов Г. В.* Українська інтелігенція 20–30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1992. — 175 с.
8. *Липинський В. В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. — Донецьк: РВА ДОН ДТУ, 2000. — 247 с.
9. *Марочко В. І., Хіллів Г.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 — 1941). — К.: Наук. світ, 2003. — 301 с.
10. *Дорошко М.* Компарти́но-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз. — К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2004. — 154 с.
11. *Майборода С. В.* Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917 — 1959 рр.). Монографія. — К., 2000. — 305 с.
12. *Рубльов О. С., Черченко Ю. А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 333.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 581. Гринько Григорій Федорович. — Арк. 1–2.
14. Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991 гг. Историко-биографический справочник / Сост. В.И. Ивкин. — М.: РОССПЭН, 1999. — С. 275.
15. *Польовий Л. П.* Нарком Григорій Гринько // Про минуле заради майбутнього... — С. 332.
16. Пролетарська правда. — 1920. — 6 січ.
17. *Польовий Л. П.* Нарком Григорій Гринько // Про минуле заради майбутнього... — С. 340.
18. ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 893. — Арк. 10, 16.
19. Там само. — Спр. 557. — Арк. 25.
20. Там само. — Спр. 873. — Арк. 26.
21. Там само. — Арк. 24–25.
22. Там само. — Арк. 130.
23. Там само. — Арк. 152, 154.
24. Там само. — Спр. 939. — Арк. 23.
25. Там само. — Спр. 943. — Арк. 12.
26. Там само. — Арк. 14.
27. Там само. — Арк. 16.
28. Там само. — Арк. 17.
29. Там само.
30. Там само. — Арк. 87.
31. Там само. — Спр. 943.
32. Там само. — Спр. 936. — Арк. 60.
33. Там само. — Арк. 79.
34. Там само. — Арк. 179.
35. *Липинський В. В.* Становлення і розвиток нової системи освіти... — С. 29.
36. *Польовий Л. П.* Нарком Григорій Гринько // Про минуле заради майбутнього... — С. 179.
37. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 1. — Спр. 936. — Арк. 180.
38. Там само.

39. Там само. — Спр. 882. — Арк. 86.
40. Там само. — Спр. 881. — Арк. 72.
41. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти... — С. 35.
42. Гринько Гр. Социальное воспитание детей // Путь просвещения. — 1922. — № 1. — С. 2–5.
43. Гринько Гр. Наш путь на Запад // Путь просвещения. — 1923. — № 7–8. — С. 1–19.
44. Гринько Гр. В. Блакитний // Радянська освіта. — 1925. — № 12. — С. 4–5.
45. ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11 — Спр. 581. Гринько Григорій Федорович. — Арк. 1–2.
46. Гринько Гр. Плановые проблемы украинской экономики // Плановое хозяйство. — 1926. — № 6. — С. 179–193.
47. Гринько Г. Ф. Шахтинское дело // Хозяйство Украины. — 1928. — № 7. — С. 6.
48. Там само. — С. 7.
49. Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991 гг. Историко-биографический справочник / Сост. В.И. Ивкин. — М.: РОССПЭН, 1999. — С. 275.
50. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСПІ). — Ф. 81. — Оп. 3. — Спр. 180. — Арк. 94.
51. Там само. — Арк. 94.
52. Там само. — Арк. 19.
53. Там само. — Арк. 144.
54. Там само.

